
მითოსი. რიტუალი. სიმბოლო

მერი ხუხუნიანი-ნიკლაური
(საქართველო, თბილისი)

მჭედლის მოტივი ამირანის ეპოსში

წინამდებარე ნაშრომს საფუძვლად დაედო შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილების მიერ ახლანდელად გამოცემული ამირანიანის ტექსტების (რედაქტორები: ზ. კიკნაძე, რ. ჩოლოყაშვილი) კვლევის შედეგები. კრებული პირველი გამოცემისაგან განსხვავებით (მ. ჩიქოვანის მიერ 1947 წელს გამოიცა 69 ვარიანტი) შეიცავს ამირანის თქმულების 220 ვარიანტს, რომლებიც საქართველოს 17 ისტორიულ-გეოგრაფიულ რეგიონშია ჩანერილი. პირველი კრებულის გამოცემიდან დიდი დრო გავიდა. ამირანიანის ახლად აღმოჩენილი ტექსტები სხვადასხვა გამოცემებში იბეჭდებოდა, რომელთა თავმოყრა, კლასიფიკაცია და გამოცემა ფასდაუდებელი სამსახურია ამირანიანის მკვლევართათვის.

ამირანის ეპოსი თავისი მნიშვნელობით მსოფლიოს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლია. ამირანის ამბის ეპოსად ჩამოყალიბებაში მთავარი როლი შეასრულეს იმ მითოლოგიურმა წარმოდგენებმა, რომლებიც თან ახლდა ადამიანთა შრომის პირველ ორგანიზებულ ფორმას, მონადირეობას, მოგვიანებით კი გუთნურ მიწათმოქმედებას და მესაქონლეობას. ამ დროს დაიწყო მატრიარქატის დაშლა და პატრიარქატის ბრძოლა პირველობისთვის, რაც იდეოლოგიურ სფეროში ღვთაებათა ბრძოლის ფორმით აისახა. აღნიშნული პროცესი თქმულების ვარიანტებში ფრაგმენტების სახითაა წარმოდგენილი და ეპოსის ძირითად ბირთვს წარმოადგენს. ამირანის დედა, დალი მატრიარქატის დროინდელი ნადირთღვთაება და მონადირეობის მფარველი, მშობიარობის დროს იღუპება და ტოვებს შვილს, მამაკაც მემკვიდრეს, ტიტან ამირანს, რომლის აღმზრდელად არა მონადირე მამა, არამედ ვინმე იამანი გვევლინება. ამირანის მამობის მონადირისთვის მიწერა სავარაუდოდ იმ ცნობილმა ხალხურმა ბალადამ განაპირობა, რომლის მიხედვითაც მონადირემ ქალღვთაება დალს მგლის მიერ მოტაცებული ახალშობილი გადაურჩინა და დაუბრუნა (ვირსალაძე 1964: 74-79). დროთა განმავლობაში პატრიარქატის გავლენით დალის, როგორც ამირანის დედის მოტივი იკარგება და წინა პლანზე ამირანის მამა გამოდის.

ამირანიანის ვარიანტების ანალიზის საფუძველზე მჭედლთან დაკავშირებული შემდეგი მოტივები გამოიკვეთა: **1. მჭედლის როლი ამირანის დაბადებაში; 2. მჭედელი ამირანის საგმირო თავგადასვლებში; 3. მჭედელი და ამირანის მიჯაჭვა.**

ივ. ჯავახიშვილმა თავის დროზე ვრცელი გამოკვლევა უძღვნა ამირანის ეპოსს, მათ შორის ამირანის ნათლიისა და მიჯაჭვის საკითხს, რომელიც დღემდე აქტუალურია. მისი აზრით, ქრისტეს მიერ ამირანის მონათვლა და მისი მიჯაჭვა თავდებობის სამჯერ გატეხვის გამო ქრისტიანობის გავლენის შედეგია, რამაც ასევე განაპირობა მჭედლების მიერ ამირანის ჯაჭვის გასქელების დღის ქრისტიანულ დღესასწაულთან, აღდგომის დიდ ხუთშაბათთან დაკავშირება. საკრალური ხუთშაბათი არა ქრისტესთან მიმართებაში უნდა ყოფილიყო დასახელებული ამირანის ბიოგრაფიაში, არამედ წარმართობის დროინდელი ცის ღვთაების დღესთან, რომლის კვალსაც დღევანდელი მეგრული და სვანური კალენდარი ინახავს – ხუთშაბათი დღესაც ცის ღვთაების დღედ იწოდება „ცაშხად“ – „ცააშად“. ამირანის თქმულების მთავარ და უძველეს ბირთვს სწორედ ამირანის მიერ ცა-ღრუბლების გამგებლის, ქაჯთ ბატონის ასულის, კამარის (ციური ცეცხლის), მოტაცების მოტივი წარმოადგენს, რომელიც შემდგომში, მითოსურ საფანელგამოცლილი ამირანის რომანტიკულ თავგადასავლად იქცა (ჩიქოვანი 1959: 165).

ივ. ჯავახიშვილი ვარაუდობდა, რომ ქრისტემდე ამირანის ნათლია წარმართობის დროინდელი რომელიმე ღვთაება უნდა ყოფილიყო (ჯავახიშვილი 1951: 153). შ. ნუცუბიძე, რომელმაც ასევე საყურადღებო მოსაზრებები გამოთქვა ამირანის ეპოსთან დაკავშირებით, ამირანის სახეს უკავშირებდა უდიდეს გარდატეხას კაცობრიობის ისტორიაში – რკინის დამუშავებას და მისი წრთობის აღმოჩენას (ნუცუბიძე 1956: 36-38), რომლის კვალიც თქმულებაში მჭედელთან დაკავშირებულ ეპიზოდებშიც იძებნება.

მსოფლიოს ხალხთა მითოლოგიასა და ფოლკლორში მჭედლის მოტივი ფართოდ არის გავრცელებული: მჭედელი ზებუნებრივი შემოქმედებითი ძალით არის დაჯილდოებული, დაკავშირებულია ცეცხლთან, დემიურგის ფუნქციის მატარებელია, თავად არის უზენაესი ღვთაება ან ერთ-ერთი ღვთაების დამხმარე. იგი სხვადასხვა სახის ლითონისგან ამზადებს იარაღებს, მათ შორის მითიური გმირების საომარ საშუალებებს. მჭედელი გმირებს ლითონში აწრთობს, რის გამოც უვნებელნი ხდებიან. იგი ქმნის ჯადოსნურ ნივთებს, რომლებიც მის მფლობელს უხილავად აქცევს. მჭედელი, როგორც ცივილიზებული გმირი, აცნობს ხალხს ცეცხლს, ასწავლის მჭედლობას. მითიურ წარმოდგენებში მჭედელი ციურ ცეცხლს განასახიერებს და ცაზე ბინადრობს. ზოგჯერ მინისქვეშაცაა, მინისქვეშა ცეცხლთან ასოცირდება. ღვთაებრივი მჭედელი ფიზიკური ნაკლითაც გამოირჩევა. მჭედელს და მჭედლობას სხვადასხვა რწმენა-წარმოდგენები, მითოლოგიური გადმოცემები უკავშირდება, რომელთა მიხედვითაც, სამჭედლო და მჭედლის იარაღები წმინდაა. მჭედელს გამორჩეული ადგილი უკავია ქართულ ტრადიციაშიც. სამეგრელოში მჭედელთა და ხელოსანთა მფარველი წმინდა სოლომონი იყო. მისი თაყვანისცემის დღედ 31 დეკემბერი ითვლებოდა. წმინდა სოლომონმა ასწავლა ქრისტეს ლითონის ცეცხლზე ჭედვისას გრდემლის, კვერისა და მარნუხების გამოყენება, რის გამოც ქრისტემ მჭედლობა მას ჩააბარა. წმ. სოლომონი მკურნალიც ყოფილა და სამკურნალო ბალახებსაც კარგად იცნობდა (რეხვიაშვილი 1964: 152-169). აფხაზთა წარმოდგენით, სამჭედლო იყო ჭექა-ქუხილის და ელვის ღვთაების, აფის მიერ ნასრო-

ლი რკინა. სამურზაყანოში აფისადმი მიძღვნილ ლოცვას მამაკაცები აღავლენდნენ, ხარს უკლავდნენ და ამინდის შეცვლას ევედრებოდნენ (მსოფლიოს ხალხთა მითები 1987: 601; ქობალია 2010: 659). სვანეთში მჭედლობის მფარველი შავხანი ცასთან იყო დაკავშირებული – ციური ჯაჭვი გამოჭედა. ერთხელ დევმა გრდემლს ისე დაჰკრა, რომ მძინარე შავხანი დააკოჭლა (გელოვანი 1983: 525). ფშავ-ხევსურების ღვთაებრივი მჭედელი პირცეცხლიანი და ალვისტანიანი პირქუში იყო, რომელსაც მზის მომყოლ ანგელოზად იხსენიებდნენ. დევების მიერ შეპყრობილი პირქუში დევების გახურებულ რკინას ცრემლებით აგრილებდა გამოსაჭედად. პირქუშის დღედ 15 ივლისი ითვლებოდა (ოჩიაური 1967: 30-31). ქრისტიანობის გაღწევით, როცა ცის გამგებლობას წარმართობისდროინდელი ღვთაებები ჩამოშორდნენ, ეს ადგილი ქრისტიანულმა ღმერთმა, ქრისტემ, და მისმა ანგელოზებმა დაიკავეს. ღმერთმა წმინდა გიორგი ზეცაში აიყვანა და ჭექა-ქუხილის პატრონობა მიანდო. ხალხის რწმენით, წმინდა გიორგისა და გველემაპის ბრძოლა ცაში ჭექა-ქუხილსა და მეხის გავარდნას იწვევდა. წმინდა გიორგი ისრებს (ბოძალს) მიწაზე, ეკლესიაში ინახავდა და ღამით ცაში მიჰქონდა ავი სულებისა და ეშმაკების დასალახვრად (მეგრული ზღაპრები და მითები 1994: 326-329). ამირანიანის ერთ-ერთი ვერსიით წმ. გიორგი წარმართობისდროინდელი ცა-ღრუბლების, ტაროსის გამგებელის ასულის, კამარის, ნათლიაც კი გახდა და კამარის მოტაცების მცდელობისთვის ქრისტესგან ამირანის სიკვდილით დასჯას ითხოვდა (ჩიქოვანი 1947: №47).

1. მჭედლის როლი ამირანის დაბადებაში: როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ხალხის წარმოდგენით, ამირანის მამა მონადირე იყო. თუმცა ამირანიანის მთელ რიგ ვარიანტებში, მონადირე დალის მიჯნურია და სხვისგან ჩასახული შვილის შობაში ეხმარება (ამირანიანი 2019: №10, №16, №45, №173, №179, №184). დალისსავე განმარტებით, ბავშვის მამა ცამცუმია, ამირანია ან მისი ვინაობა მისთვის უცნობია, ბავშვი ძილში ჩაესახა (ამირანიანი 2019: №10, №181, №179), რაც ამყარებს ე. ვირსალაძის მოსაზრებას, რომ მონადირის მამობის მოტივი შემდგომში გაჩნდა. როგორც მკვლევარი განმარტავდა, მატრიარქატის დროის მითებში მამის როლი დიდი არ იყო. ხშირად გმირის მამა არც კი იყო ცნობილი (ვირსალაძე 1964: 78-79). ეპოსის ვერსიებში ანალოგიურ ფაქტი მჭედელთან მიმართებაშიც ფიქსირდება და, სავარაუდოდ, მონადირის მოტივის შემდგომად შესული, როცა ლითონის დამუშავება და მჭედლობა განვითარდა.

ზემოთ ჩამოთვლილ ვარიანტებში მჭედელი მონადირის შემწეა, რომელსაც დალისთან კლდეზე ასასვლელად სოლებს უჭედავს. მონადირის კლდეზე ასვლის მიზეზი იმის გარკვევაა, თუ ვინ კივის კლდიდან ყოველ ღამეს (შუალამით, ცხრომის კვირას). ანალოგიურია ღვთაება დალის სამყოფელში მჭედლის მოხვედრის ისტორიაც, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ კლდეზე ასასვლელ იარაღებს მჭედელი თავად იმზადებს. ამირანიანის ერთ-ერთი ვარიანტის მიხედვით, მჭედელი, რომელიც დალისთან ადის, ღმერთების მჭედელია. ასვლამდე კლდის ძირში გარკვეულ რიტუალს ატარებს: უროსა და სოლებს სულს უბერავს, ცაში ისვრის, შუბლს უშვერს და პირს უჩილუნგებს, რაც იმაზე მიანიშნებს, რომ ცაში მათ ციური ცეცხლის შებერვით

არბილებს, შემდეგ ნემსებს ჭედავს, მათაც ცაში ისვრის და შუბლს ახვედრებს – ნემსები შუბლზე ერჭობიან. ღმერთების მჭედლის შუბლი მითიურ გრდემლს უნდა განასახიერებდეს. საყურადღებოა, რომ მითიური მჭედლის ეს ფრაგმენტი ამირანის ეპოსში ხთონურ ქალღვთაება დალს და მის შვილს, ამირანს უკავშირდება. მჭედელი გზის თხრას იწყებს და ოქროსთმიანი დალის სამფლობელოში შედის. დალის და მჭედელს ერთმანეთი შეუყვარდებათ. დალი აფრთხილებს მჭედელს, რომ კარი არავის გაულოს, რადგანაც შესაძლოა დალის მამის „სულორეული“ მოვიდეს, ნან-ნავეები მოჭრას და მოკლას ან ეს მისმა დებმა ჩაიღინონ. მჭედელი ტაბუს არღვევს, მომაკვდავი დალი ნაადრევად მშობიარობს, მუცლის კვეთას მჭედელი მამა ასრულებს და ახალშობილი ამოჰყავს, რომელსაც შუბლზე მზე და მთვარე უნათებს. დალის დავალებით მამამ ახალშობილი უღრან ტყეში უნდა დატოვოს (ამირანიანი 2019: №190, №197). მეორე ვარიანტში დალის ნაადრევი მშობიარობისა და სიკვდილის მიზეზი ოქრომჭედლის ეჭვიანი ცოლია, რომელიც ჩუმად ჭრის დალს სასიცოცხლო ძალის მქონე ოქროს ნანნავეებს. ახალშობილს შუბლი მზისა აქვს, ტანი – ალვის, შუბლზე ამირანობა აწერია. დალის დავალებით მამამ ჩვილი იამანის წყაროზე უნდა დატოვოს, რადგანაც, ქალღვთაების თქმით, იამანი ამირანს უკეთესად გაზრდის (ამირანიანი 2019: №150). შემდეგ ვარიანტებში ბავშვის მამა უცნობია. მჭედელი დალის მიჯნურია, მშობიარობაში ეხმარება და ქალღვთაების დავალებით ამირანს სამგასაყარ გზაზე ტოვებს (ამირანიანი 2019: №201, №185, №199). დალის სიფხიზლე და კვილი ღამით (შუალამით, ცხრომის კვირას), დაძინება გათენებისას (ამირანიანი 2019: №177, №181, №179, №150, №197, №148, №186, №199; ჩიქოვანი 1947: №57) მის ლუნარულ ბუნებაზე მიგვანიშნებს. ბერძნულ მითოლოგიაში ქალღვთაება ჰექატე, რომელიც მონადირეებს და მწყემსებს მფარველობდა, სიკვდილ-სიცოცხლეს განაგებდა, ნადირობის ქალღმერთ არტემიდეს ღამისეული კორელატი იყო და სამგასაყარი გზის ღვთაებად იწოდებოდა, რაც სამ ძალაუფლებას განასახიერებდა – ცაზე, მიწაზე და მიწისქვეშეთში. რომაელთა „ღამით მანათობელი“ ნადირობის ქალღვთაება დიანა „ტრივიას“ ძალაუფლებაც ჰეკატეს მსგავსად სამ სივრცეში ვრცელდებოდა. დალის კავშირი სამი გზის გზაჯვარედინთან და იქ მისი ნაშიერის, ამირანის დატოვება უნდა განვიხილოთ, როგორც ამირანის განთავსება დედის ფუნქციონალურ სამყოფელზე. დალის მსგავსად ამირანიც ლუნარული ნიშნებით გამოირჩევა, ნახევრად ვერცხლისაა. მითოსურ წარმოდგენებში ვერცხლი მთვარის ლითონია. დალსა და ამირანს სოლარული ნიშნებიც აქვთ: დალის ოქროს ნანნავეები და ოქროს ტახტი აქვს, ამირანი ოქროსია, შუბლზე მზე უნათებს. როგორც ე. ვირსალაძე აღნიშნავდა, საგვარეული წყობის დაშლის შემდეგ ნადირთ-პატრონის, მონადირეობის ღვთაებამ ასტრალურ ნიშნები მიიღო და მრავალ ხალხთან არტემიდეს და დიანას მსგავსად მთვარეს დაუკავშირდა (ვირსალაძე 1964: 79-80). თუმცა ასტრალურ პანთეონში მზის ღვთაების პოზიციების გაძლიერებამ დალსა და ამირანს სოლარული ნიშნებიც შესძინა. დალის კვილი კოსმოგონური სიმბოლოა, ცისა და მიწის კავშირს აღნიშნავს (ხთონური დალის ასტრალიზაციას), მაკრატელი კი, რომლითაც ქალღვთაება იღუპება, შობისა და სიკვდილის სიმბოლოა (კერლოტი 1994: 247, 460-461).

2. მჭედელი ამირანის საგმირო თავგადასვლებში:

ა) ამირანის წრთობა ღვთაებრივი მჭედლის მიერ ცა-ღრუბლების, ტაროსის გამგებლის ასულის, ყამარის კოშკში მოსახვედრად: ამირანი ზღვის გაღმა ცა-ღრუბლების გამგებლის ასულის, ყამარის, მოსატაცებლად მიდის. ამირანის რაში ცასა და ღრუბლებს შუა დაჰქრის (№ 201). კამარის კოშკი ცაში ოქროს ჯაჭვით კიდია. იქ შეღწევა მხოლოდ ცა-ღრუბლების გამგებლის მჭედლის დახმარებით შეიძლება, რომელიც აღმოსავლეთით (მზის ამოსვლის მხარეს) სახლობს. მჭედელი ყოველდღე სამ ოქროს ცეგას (სათამაშოს) უჭედავს ყამარს. ყამარი ნაწნავებს ჩამოუშვებს, ააქვს ცეგები და ერთობა: ცისკენ ისვრის და იჭერს მათ (№175). მეორე ვარიანტში მჭედელი კამარს რკინის რგოლებს და ცეგებს უმზადებს, რომლებიც ცაში ასროლის დროს დნება (№183). ამირანი სთხოვს მჭედელს, ჭედვისას ცეგებს ისიც შეაყოლოს. მჭედელი უარზეა, დაინვებიო. ამირანი მჭედელს უხსნის, რომ სპილენძისაა და ჭედვისას ვნება არ მიადგება. ამირანი ღვთაებრივი მჭედლის დახმარებით ცა-ღრუბლების გამგებლის ასულის სამყოფელოში შედის. კამარის მიერ ცისკენ ცეგების სროლისა და მათი დნობის ეპიზოდს და ღმერთების მჭედლის (ამირანის მამისა და დალის ქმრის) ე.წ. რიტუალს საერთო მითოსური ისტორია უნდა ჰქონდეს და ციურ ცეცხლს უკავშირდებოდეს.

ბ) მჭედლის მიერ ამირანის იარაღის წრთობა: ამირანის ხმლის წრთობის პროცესში ცა და დედამიწაა ჩართული: „ცა ქუხდა, მიწა იძროდა, სამჭედლო ექანებოდა, მჭედელი მემჭედურენი დედა-ბოძს ეტოლებოდა“. ამირანის მჭედლად ვინმე „ქალჩაბანაი“ მოიხსენიება, რომლის დარტყმული უროსგან გრდემლს და კვერს გვერდები უსკდებოდა, თავად ქალჩაბანაი კი საბერველს ეფარებოდა (რეხვიაშვილი 1964: 124; ამირანიანი 2019: №59). დევებთან საბრძოლველად მიმავალ ამირანს მჭედლებმა ხმალი შარდში საგანგებოდ უწრთვეს, ხოლო გაჭირვებისას სახმარი აღმასის დანა – სანთლის ცვილში (რეხვიაშვილი 1964: 124). იამანის ნაშოვნმა რკინის მშვილდ-ისარმა ამირანს ვერ გაუძლო, მაშინ ამირანმა 9 ოყა რკინა იშოვა (1 ოყა=2,25 კგ.) თავისი ხელით წაიღო მჭედელთან და გამოაჭედვინა (ჩიქოვანი 1947: №56). ამირანი სანადიროდ ცხრაფუთიანი ხმლით დადის, რომლითაც როკაპი დედაბრის სახლის ცხრა კარის შემტვრევას გადაწყვეტს, თუმცა მეცხრე კარს ვერ ამტვრევს. დახმარებას მჭედელს სთხოვს, რომელიც ორმოცფუთიან რკინის კეტს უჭედავს (ჩიქოვანი 1947: №59).

გ) მჭედლების შემწე ამირანი: ამირანმა თავადაც იცის ჭედვა, ცეცხლის გაჩენა და გამოყენება. დევის გამოქვაბულში დამწყვედელი ამირანი თავის გადასარჩენად რკინის როკელდს (ორკაპს) ჭედავს და მიწინარე დევს თვალებს სთხრის (ამირანიანი 2019: №175). ერთხელ ნადირობიდან დაბრუნებულმა სამჭედლოში შეიარა. ნახა, რომ მჭედლები ცივ რკინას ჭედდნენ, ოფლი ღვარად სდიოდათ. ასე შორს ვერ ნახვალთო, უთხრა ამირანმა მჭედლებს, საბერვიანი ქურა გაუკეთა, კვესაბედით ცეცხლი გააჩინა, რკინა ცეცხლში ჩადო, ურო დაჰკრა და ხმალი გამოჭედა. ასე ასწავლა ამირანმა მჭედლებს ცეცხლით ჭედვა, ცეცხლის გაჩენა და შენახვა (ამირანიანი 2019: №175). გურულ ვარიანტში ამირანმა ხალხს ცეცხლის გაჩენასთან ერთად პურის ცხობა და თიხის ჭურჭლის გამოწვაც ასწავლა (ამირანიანი 2019: №168).

დ) ამირანის დაპირისპირება მჭედლებთან: თქმულების მიხედვით, ამირანს ვერავინ სჯობნიდა. ერთი მონადირე, სახელად ხალიბა, გადაეკიდა, უნდა მეჭიდავოო. ხალიბა ამირანს ვერ ამარცხებდა, მაგრამ მაინც არ ეშვებოდა, სანამ არ დაზარალდა: ჯერ დაკოჭლდა და მერე თვალი დაუზიანდა. შურისძიების მიზნით ხალიბამ ხელობა შეიცვალა, მჭედლობა ისწავლა და ამირანის შესაკრავად ჯაჭვი გამოსჭედა. ზღვიდან დამხმარეები მოუვიდნენ, ამირანი ღალატით შეიპყრეს, ჯაჭვით შეკრეს და მთაზე დააბეს (ამირანიანი 2019: №182).

ამირანს სიზმარში ძალა ეძლევა და ღონის გამოსაცდელად გორასთან მიდის დასაჭიდებლად, თუმცა გადაიფიქრებს. მაშინ გორა გამოქვაბულს გამოქვაბავს და ამირანს შიგ შეუშვებს. ამირანი გამოქვაბულში სამჭედლოს გადაეყრება, სადაც ღმერთის მჭედლები ყველა სახის იარაღს სჭედენ. ამირანმა თავისი ძალის გამოცდა სცადა და მჭედლებს უთხრა: ისეთი ჯაჭვი და პალო გამომიჭედეთ, რომ გაგლეჯა ვერ შევძლოო. მჭედლებმა თხოვნა შეუსრულეს – ამირანმა ვერც პალო ამოთხარა, ვერც ჯაჭვი განყვიტა და სამუდამოდ დარჩა მიჯაჭვული მჭედლებთან გამოქვაბულში (ამირანიანი 2019: №131). საყურადღებოა, რომ მთის გამოქვაბული მითოსურ წარმოდგენებში დემიურგიმჭედლების სამყოფელია (კერლოტი 1994: 280-283). სავარაუდოდ, წარმოდგენილი ეპიზოდი ამირანისა და დემიურგი მჭედლების დაპირისპირებას ასახავს.

ცალკე უნდა გამოიყოს ამირანის მიერ მინისქვეშა და ზეციური ცეცხლის მოპოვების მოტივი. ამირანი დიდი ქვის ქვეშ ცეცხლის ალს შენიშნავს, მინისქვეშეთში ჩადის, სადაც მარადიული ცეცხლის მფლობელ ცხრათავიან დევს სამი მზეთუნახავი ჰყავს დატყვევებული. ორთაბრძოლაში ამირანი დევს სჯობნის, დევი მეცხრე თავის შენარჩუნების სანაცვლოდ მარადიულ ცეცხლს აძლევს, რომელსაც სპეცი-ალურ ჭურჭელში ათავსებს, რომ არ ჩაქრეს. ამირანი დევს მეცხრე თავსაც სჭრის, მზეთუნახავებს ათავისუფლებს და ცეცხლი მიაქვს (ამირანიანი 2019: №176, №200).

ამირანის მიერ ყამარის მოტაცების ამბავი ამირანის მიერ ციური ცეცხლის მოტაცების დესაკრალიზებული მოტივია და თქმულების უძველესი შრეა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ყამარის და მისი ოჯახის სამყოფელი ცაშია, რომელსაც თორმეტი გველეშაპი (ღრუბელი) იცავს, მამა ცა-ღრუბლების, ტაროსის გამგებელია. მათ ოჯახს მჭედელი ემსახურება, რომელიც სხვადასხვა ლითონის სათამაშოებს უჭედავს ყამარს, ყამარი კი მათ ცაში ადნობს. ამირანი ყამარს იტაცებს ცის ბატონის ლურჯი და წითელი რაშებით, რომელთა „ნაგზევ კლდეებსაც“ ცეცხლი ედებათ. ყამარის მდევარი მამა და მისი ჯარი ცაზე ტაროსის შეცვლას იწვევენ: ქარიშხალს, ღრუბლებს, წვიმას. ამირანისა და ყამარის მამის ბატალურ სცენებში ტაროსის გამგებელი ცეცხლის მფრქვევლად არის წარმოდგენილი და ცეცხლოვანი ისრით ამირანს მკერდს გაუგმირავს. ყამარი ამირანს დანაყილ ოქროს ბალახს ჭრილობაზე ადებს და გააცოცხლებს. ამირანთან ერთად კოშკში თავშეფარებულ ყამარს მამა, ცა-ღრუბლების უფალი, შუალამით პირიდან გამოშვებული ალით (ილიას ალით) კლავს, ყამარს გული უსკდება, რაც ცაზე მეხის გავარდნის მითოსის მხატვრული გააზრებაა (№1;№2,№5,№14;№168). ამირან-ყამარის პარალელურ მოტივში განსაცდელისგან თავის დასაღწევად ამირანი ნათობუანს (ყამარს) შოლტს, ეღვა-მეხის ცეცხლს ართმევს, ზღვას (ცას) აპობს და მარტო გადადის ნაპირზე. ნათობუ-

ანს (ყამარს) კი ზღვა (ცა) შთანთქავს (ჩიქოვანი 1947: №58). ზღვის, როგორც ცის მითოსურ აღქმას ვ. კოტეტიშვილიც იზიარებდა ხალხური ლექსის, „ქალი ხვარამ-ზეს“ მაგალითზე (კოტეტიშვილი 1961: 357-358). ამირანიანის ვარიანტებში ყამარის საძებნელად მიმავალ ამირანს ქალის სამყოფლად სწორედ ზღვის (წყლის) პირს ან ზღვის მეორე ნაპირს უსახელებენ (№2, №8, №43). ცა-ღრუბლებთან, ტაროსთან დაკავშირებული წარმართობისდროინდელი პარალელები ბასკურ მითოლოგიაშიც იძებნება, სადაც უძველესი შრეებია შენარჩუნებული და მათში მატრიარქატის გავლენა დღემდე არ ნაშლილა. ბასკების ღვთაებათა მეთაური ქალღვთაება „მარი“ (Mari) ელვა-მეხის, ტაროსის გამგებელია. მარი წითელ სამოსშია გამოწყობილი, ცაზე ორთავალა ეტლით დაჰქრის, კვეთს ღრუბლებს, ცეცხლის ალს ისვრის. ცაზე მის გადადგილებას თან ახლავს დიდი ხმაური, ძლიერი ქარი. მარის ღვთაებრივი მეუღლე ჰყავს, „მახუ“, ზოგ პროვინციაში „სუგარადაც“ მოიხსენიებენ (Maju, Sugaar), თუმცა მარის ღვთაებრივ მენწყილეს ბასკურ მითოსურ პანთეონში მნიშვნელოვანი ადგილი არ უკავია. ნყვილის შეხვედრის დღე პარასკევია. ამ დღეს ავდარი იცის, წვიმს და სეტყვა მოდის. საყურადღებოა ბასკურ-ქართული წარმართული წარმოდგენების თანხვედრა: სამეგრელოში პარასკევი დღე წარმართობისდროინდელ ტაროსის ღვთაება „ობს“ უკავშირდებოდა და დღესაც „ობიშხად“ იწოდება (ბარანდიარანი 1960: 79-107; ქობალია 2010: 531). ამირანიანის ახლად გამოცემულ კრებულში თავმოყრილი ვარიანტები ამყარებს ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდს, რომ ამირანის მიერ ზეციური კოშკიდან მოტაცებული ყამარი ზეციური ცეცხლის – მეხის ცეცხლის – გაპიროვნებული გამობატულება (ჯავახიშვილი 1951: 140-141), რომ ამირანის ყოვლწლიური დასჯის დღის ხუთშაბათთან (ცის ბატონის დღესთან) დაკავშირება ამირანის მიერ ყამარის (ციური ცეცხლის) მოტაცებით განრისხებული მამის მიერ ამირანისთვის დაწესებული სასჯელია.

შემდგომში ამირანის მიერ ციდან ცეცხლის მოპოვება ქრისტიანულ ღმერთს უკავშირდება, რომელსაც ამირანი გადაეყრება და მასთან თავისი ღონის გატოლებას დააპირებს: ღმერთი თუ ხარ, დამეჭიდეო. ღმერთი უარზეა და ღონის გამოსაცდელად ნემსს სთავაზობს: თუ გატეხავ (გალუნავ), გამარჯვებული იქნებიო. ამირანმა ნემსი ვერ გალუნა და გაბრაზებული ღმერთს გაეცალა. ამ დროს ტაროსი შეიცვალა, აცივდა, ძლიერი სეტყვა წამოვიდა, სიცივისგან პირუტყვი და მწყემსები აცახცახდნენ. ამირანი ღმერთს დაედევნა და ხალხის გასათბობად ცეცხლი მოსთხოვა. ცეცხლი მე ყველასთვის არ გამიჩენიაო, – უპასუხა ღმერთმა. მაშინ ამირანმა ღმერთს ცეცხლი ძალით წაართვა. განრისხებულმა ღმერთმა ამირანი დასწყევლა და ყველაზე ცივ და ყინულიან მთაზე მიაბა (ქართული ხალხური სიტყვიერება 1991: 413).

ნემსს ამირანის გამოსაცდელად ქრისტეც იყენებს, მიწაში ასობს, მერე ამირანს ძაფს შემოახვევს, პირჯვარს გადასახავს, ჯაჭვად და რკინის პალოდ აქცევს, რომელზეც ამირანს მიაჯაჭვავს (ამირანიანი 2019: №5). როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამირანიანის ერთ-ერთ ვარიანტში ნემსები ღმერთების მჭედლის ატრიბუტია, რომლებსაც ის თავად ჭედავს და ცაში ისვრის. ჩვენი აზრით, ნემსი ციდან ნასროლი მეხის მითოსური სიმბოლო უნდა იყოს, რომელსაც ქრისტიანობის გავლენით წმინდა გიორგის ბოძალი (ისარი) ჩაენაცვლა. მეხის ნემსთან (მახათთან) კავშირს კავ-

კასიური ლინგვისტური პარალელები ამყარებს: ლეკები და ავარელები წმინდა რკინას „მახ“-ს უწოდებენ, რასაც უდავოდ კავშირი უნდა ჰქონდეს ქართულ „მეხთან“ და „მახათთან“ (დიდ ნემსთან), რომელიც ამირანის ეპოსში ჯერ წარმართული ღვთაებრივი მჭედლის ატრიბუტად გვევლინება, ქრისტიანობის გავლენით კი – ღმერთისა და ქრისტესი (რეხვიაშვილი 1964: 200).

რაც შეეხება ამირანის ნათლიებს, ამირანის ნათლიად ერთ-ერთ ვარიანტში მზე გვევლინება, რომელიც ციდან ჩამოდის და ამირანს ნათლავს (ფაუფ 06080). ამირანს ქრისტიანულ წმინდანებთან ერთად წარმართობისდროინდელი ღვთაებრივი ძალა უყიცი (ძილი) ნათლავს, რომლის წყალობითაც ამირანს ძალ-ღონე ძილში ემატება და ამირანის ღვთაებრივი ძილიც მისი დამსახურება უნდა იყოს (№199, №131, №177, №190, №174, №186). ბერძნულ მითოლოგიაში ძილის ღვთაება სიკვდილის ღვთაების ტყუპისცალია. „ძილო, ღმერთთა და ყველა კაცთა მძლე მბრძანებლო“, – ასე მიმართავს „ილიადაში“ ქალღმერთი ჰერა ძილის ღვთაებას, რომ ზევსი დააძინოს და ტროას ომში ქალღვთაებას ბერძენთადახმარება შეაძლებინოს (ჰომეროსი, „ილიადა“: ქება მეთოთხმეტე).

ყურადსაღებია ის, რომ მთელ რიგ ტექსტებში ქრისტიანული ნათლობისა და მიჯაჭვის მოტივი არ გვხვდება (№150, №159, №174, №177, №181). ამირანს ბოროტი და ავი ძალები (ქაჯები და დევები) სჯიან: მათ ამირანი ზეცაში ან იალბუზზე აპყავთ და იქ ჯაჭვით აბამენ (№174, №183), ბნელი ხევში მიჰყავთ (№190), ქაჯეთში შეჰყავთ (№185), რკინის საკიდლით აბამენ (№201), თხემლის ხეს მიაბამენ (№127), ამირანს მინა ჩაიტანს (№159). ზოგჯერ თქმულებას ზღაპრისეული ბედნიერი დასასრული აქვს (№1, №7, №9, №11, №12, №14, №15, №25, №40, №98, 135, №139), ან ამირანის მიერ მოღალატეების დასჯით მთავრდება (№150, №159).

გამონაკლისი არც მჭედლების მიერ ამირანის ჯაჭვის გასქელების დღეა. დიდი ხუთშაბათის გარდა, ეს დღე წითელი პარასკევი, ქრისტეშობის დღე ან ახალი წელია (№129, №147, №118; ჯავახიშვილი 1951:158).

ზღაპრის საერთაშორისო საძიებელში მიჯაჭვის მოტივი ქრისტეს, ბიბლიურ მსაჯულ სოლომონს და მათთან დაპირისპირებულ ეშმაკს უკავშირდება. აქ ეშმაკის მიერ ჯაჭვის განყვეტის მცდელობის დღედ აღდგომა სახელდება, ჯაჭვი კი თავისით სქელდება (ATU 803 „მიჯაჭვული ეშმაკი“). ზღაპარში „კაცის ძალა“ მამა ღმერთს დევი ჰყავს დაბმული (ჩიქოვანი 1959: 238). საგულისხმოა, რომ „შუშანიკის წამებაში“ „დევი“ ქრისტიანობის უარყოფელი ცეცხლთაყვანისმცემლის, ვარსქენის, ეპითეტი (იაკობ ხუცესი 1987: 225).

პოპულარული სახალხო გმირის, ამირანის, დასჯა ღმერთის, ქრისტეს მიერ, იმ უსაზღვრო ფიზიკური სიძლიერით არის გამოწვეული, რომელიც მას ჯერ კიდევ წარმართობის ხანაში დედის მუცლიდან, ქალღვთაება დალისგან დაჰყვა. წარმართული რელიგიური პანთეონის ქრისტიანულით შეცვლის შემდეგ ქრისტე ღმერთმა ამირანის წარმართული ნათლის, მზის, ადგილი დაიკავა და ძალ-ღონის კონტროლი მისი ქრისტიანული მონათვლით დაიქვემდებარა. თუმცა წარმართმა ნათლიამ უჟმა (ძილმა) წმინდა გიორგის და მიქაელ მთავარანგელოზის გვერდით ადგილი მაინც შეინარჩუნა. რაც შეეხება ამირანისა და მჭედლების ურთიერთ-

ბას, მჭედელი ამირანის ღვთაებრივი მშობელიც არის, ან ქალღვთაება დალის დამხმარე ამირანის უსაფრთხო გაჩენაში და უდედო ამირანის აღსაზრდელად მიბარებაში. შემდეგ კი მჭედელი თავგადასავლების მაძიებელი ჭაბუკი ამირანის შემწეა: ანრთობს მას ცეცხლში ცა-ლრუბლების გამგებლის ასულის, ყამარის (პერსონიფიცირებული ელვის ცეცხლის), ზეციურ სამფლობელოში შესაღწევად და დევების დასამარცხებლად. ის ამირანის მითიური იარაღების მჭედელია. ამავე დროს, მჭედლებს ამირანისადმი მტრობაც უდევთ გულში, რადგანაც იგი მათზე ღონიერია, ციური და მიწისქვეშა ცეცხლის მომპოვებელია და მათზე ნაკლები მჭედელიც არ არის, ამიტომაც უსიტყვოდ ასრულებენ ქრისტე ღმერთის დავალებას, მუდმივად ასქელებენ ამირანის ჯაჭვს, რათა მიჯაჭვული გმირი მარადიულ მორჩილებაში იყოს და არასდროს გათავისუფლდეს.

საბედნიეროდ, მიუხედავად წმ. გიორგის მოთხოვნისა, სიკვდილით დაესაჯათ ამირანი, ქრისტემ მას სიცოცხლე არ წაართვა, რითაც ხალხს ამირანის განთავისუფლების იმედი დაუტოვა.

დამონებანი:

ბარანდიარანი 1960: Barandiaran, I. M. *Mitologia Vasca, Minotauro*. Madrid: 1960.

გელოვანი 1983: გელოვანი ა. *მითოლოგიური ლექსიკონი*. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1983.

ვირსალაძე 1964: ვირსალაძე ე. *ქართული სამონადირეო ეპოსი*. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1964.

იაკობ ხუცესი 1987: იაკობ ხუცესი. *შუშანიკის წამება*. თბილისი: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1987.

კერლოტი 1994: Керлот Х. Э. *Словарь Символов*. REFL-book. Москва: 1994.

კოტეტიშვილი 1961: კოტეტიშვილი ვ. *ხალხური პოეზია*. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი“, 1961.

მეგრული ზღაპრები და მითები 1994: მეგრული ხალხური ზღაპრები და მითები. *შემდგენლები:* აპ. ცანავა, გ. გვერდნიტელი. თბილისი: გამომცემლობა „მერანი“, 1994.

მსოფლიოს ხალხთა მითები 1987: „Мифы народов мира“. Энциклопедия. I. Москва: 1987.

მსოფლიოს ხალხთა მითები 1988: „Мифы народов мира“. Энциклопедия. II. Москва: 1988.

ნუცუბიძე 1956: ნუცუბიძე შ. *ქართული ფილოსოფიის ისტორია*. ტ. I. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1956.

ოჩიაური 1987: ოჩიაური თ. *მითოლოგიური გადმოცემები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში*. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1987.

რეხვიაშვილი 1964: რეხვიაშვილი ნ. *ქართული ხალხური მეტალურგია*. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1964.

უთერი 2004: Uther H.-I. *The Types of International Folktales*. I. Helsinki: 2004.

ქართული ხალხური პროზა 2019: *ქართული ხალხური პროზა*. ტ. II. ამირანიანი. თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 2019.

ქართული ხალხური სიტყვიერება 1991: *ქართული ხალხური სიტყვიერება*. მეგრული ტექსტები. *შემდგენლები:* კ. დანელია, აპ. ცანავა. ტ. II. თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 1991.

ქობალია 2010: ქობალია ა. *მეგრული ლექსიკონი*. თბილისი: გამომცემლობა „არტანუჯი“, 2010.

ჩიქოვანი 1947: ჩიქოვანი მ. *ამირანის ეპოსი*. თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 1947.

ჩიქოვანი 1959: ჩიქოვანი მ. *ქართული ეპოსი*. ტ. I. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1959.

ჯავახიშვილი 1951: ჯავახიშვილი ივ. *ქართველი ერის ისტორია*. თბილისი: 1951.

საარქივო მასალები

შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორის არქივი.
მიფრი: ფაუფ 0680.

Mary Khukhunaishvili-Tsiklauri

(Georgia, Tbilisi)

Motif of Smith in the Epos of Amirani

Summary

Key words: Dali, Amirani, Kamar, Smith, Christ.

Motif of smith is universal in mythology and folklore. People believed that metallurgy was a supernatural craft, had a magical character and influence. During pagan time many of the Georgian provinces had their own protectors or deities of metalworking. Since the adoption of Christianity Christ was declared the chief of smiths and smithery. Smith has a particular place in the epos of Amirani as the image of the ancient Georgian popular hero Amirani“ reflects the greatest turning point in the history of mankind, it records the new manufacturing attitudes, in particular the transition from cold forging of metal to the discovery of its hot working“ (Nutsubidze 1956: 36-38).

The Epos of Amirani is one of the important folklore survivals through the millennia right dew to the present days containing the most ancient complex of the religious ideas of Georgian paganism. In the epos there proceeds the process of grouping the tales into a cycles development of which is connected with epoch of disintegration of matriarchy and establishment of patriarchy followed by the epoch of ploughing agriculture. The epos in many ways also reflects the characteristics of the hunting structure and is closely linked to the most ancient cycles of Georgian hunting songs, one of which („Dali is Giving Birth in the Crags“) formed the most ancient core of the Epos – the birth of goliath –like strength Amirani with the Sun shining on his forehead by the goddess Dali, sovereign of animals, hunting and a hunter. Systematization and investigation of the newly published collection of Amiraniani gave us possibility to reconstruct and reveal the primeval meaning of some motifs and episodes of the story, the part of which is presented in this investigation: motif of smith in the epos of Amirani. The investigation is divided into the following topics: 1. Smith Amirani’s father and helper of the goddess Dali during the childbirth; 2. Smith as a supernatural helper of Amirani: a) Helping Amirani to enter in the kingdom of the deity of the sky, thunder, lightning and weather and to abduct his daughter Kamar by forging Amirani with the metal toys of the princess ; b) forging Amirani’s arms for the battle against devs and dragons; c) Amirani as a helper of smiths, teaching them creating fire and hot forging. 3. Smiths confronting with Amirani: a) becoming envious and jealous because of Amirani’s supernatural strength; b)being under the subordination of Christ, who punished unsubmitive hero, permanently strengthening Ammirani’s chains who tries to break them.